

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК:37.033:504

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2023-1(1)-57-63

Айдаров Азамат

И. Арабаев атындагы КМУ, Кадрларды кайра даярдоо жана квалификацияны жогорулатуу институту, окутуучу

Айдаров Азамат

КГУ им. И. Арабаева, Институт переподготовки и повышения квалификации кадров, преподаватель

Aidarov Azamat

KSU named after I. Arabaev, Institute of Retraining and Advanced Training of Personnel, teacher

**СТАТУСУК МЕКТЕПТИН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЭКОЛОГИЯЛЫК
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ БОЮНЧА ТАЖРЫЙБАЛЫК-
ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ИШ
ОПЫТНО-ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ РАБОТА ПО ФОРМИРОВАНИЮ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ СТАТУСНЫХ ШКОЛ
EXPERIMENTAL WORK ON THE FORMATION OF ECOLOGICAL COMPETENCE
OF STUDENTS OF STATUS SCHOOLS**

Аннотация: Дүйнөлүк практикада адамдардын жаратылышка, коомго, курчап турган чөйрөгө карата көз карашы, оңдогон кылымдардын өз ара байланыш деңгээлиндеги билимдердин жыйынтыгынын негизинде калыптанган. Анын ичинде экологиялык түшүнүк бардык адамдарга тиешелүү касиет экендигин илимдердин байланышынан ачык көрүүгө болот. Статустук мектептердин окуучуларына алгачкы экологиялык түшүнүктөрдү калыптандыруу максатында курчап турган дүйнө тууралуу ойлорунун өнүгүүсү жөнүндөгү диалектикалык мыйзам ченемдүүлүк окуу-тарбия процессинде колдонулушу тийиш.

Аннотация: В мировой практике взгляды людей на природу, общество, окружающую среду формировались на основе результатов познания на уровне общения на протяжении последних столетий. Из связи наук ясно видно, что понятие экологии есть свойство, принадлежащее всем людям. Для формирования у учащихся государственных школ первых экологических представлений в учебном процессе должна использоваться диалектическая регуляция развития их мыслей об окружающем мире.

Abstract: In world practice, people's views on nature, society, and the environment were formed on the basis of the results of knowledge at the level of communication during the last centuries. It is clear from science that the concept of ecology is a property that belongs to all people. Dialectical regulation of the development of their thoughts about the environment should be used in the educational process to form the first ecological ideas of public school students.

Негизги сөздөр: статустук мектеп, экология, гимназия, эксперимент, табият, адам, компетенттүүлүк, тажрыйба.

Ключевые слова: государственная школа, экология, гимназия, эксперимент, природа, человек, компетентность, опыт.

Keywords: State school, ecology, gymnasium, experiment, nature, man, competence, experience.

XXI кылымда экологиялык карама-каршылыктардын бүткүл дүйнөлүк деңгээлде чечилүү мезгилинде “адам жана табият” мамилесинин маданиятынын жаңы түрү – экологиялык түшүнүктү калыптандыруу милдети өзгөчө мааниге ээ болууда.

Дүйнөлүк практикада адамдардын жаратылышка, коомго, курчап турган чөйрөгө карата көз карашы, оңдогон кылымдардын өз ара байланыш деңгээлиндеги билимдердин жыйынтыгынын негизинде калыптанган. Канчалаган жылдар бою жыйналган билимдер адамдардын жаркын жашоосу үчүн кызмат кылат. Анын ичинде экологиялык түшүнүк бардык адамдарга тиешелүү касиет экендигин илимдердин байланышынан ачык көрүүгө болот. Статустук мектептердин окуучуларына алгачкы экологиялык түшүнүктөрдү калыптандыруу максатында курчап турган дүйнө тууралуу ойлорунун өнүгүүсү жөнүндөгү диалектикалык мыйзам ченемдүүлүк окуу-тарбия процессинде колдонулушу тийиш.

Изилдөөнүн базасы: Бишкек шаарынын №31, №95 гимназиялары жана 9, 10, 11 класстарынын окуучулары. Эксперименталдык иш 236 окуучуну кучагына алды.

Эксперименттин этабында статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн учурдагы деңгээли аныкталды. Жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн учурдагы деңгээлин диагностикалоо үчүн “Мектеп окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн деңгээлин аныктоонун диагностикалык программасы” иштелип чыккан. Диагностикалык программа орто мектептин окуучусунун экологиялык компетенттүүлүгүнүн түзүмүн жана маңызын түшүнүүгө автордук ыкмага негизделген жана экологиялык компетенттүүлүктүн көрүнүү деңгээлин чагылдырган 4 көрсөткүчтү талдоону камтыйт:

- 1) окуучулардагы экологиялык билимдин тереңдиги;
- 2) мектептерде экологиялык билимдердин жана жөндөмдөрдүн болушу, аларды иш жүзүндө колдонуу;
- 3) жүрүм-турумдун экологиялык ченемдеринин калыптанышы жана көрүнүшү;
- 4) өздөрүнүн жана коомдун алдында өз иш-аракеттери үчүн жоопкерчиликтүү экенин түшүнүү.

Ар бир критерийдин 4 даражадагы көрүнүшү бар (минимум, төмөн, орто, жогорку). Тактоо экспериментин жүргүзгөндөн кийин, биз натыйжаларды окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүнүн деңгээлинин консолидацияланган ведомосттордо келтиребиз.

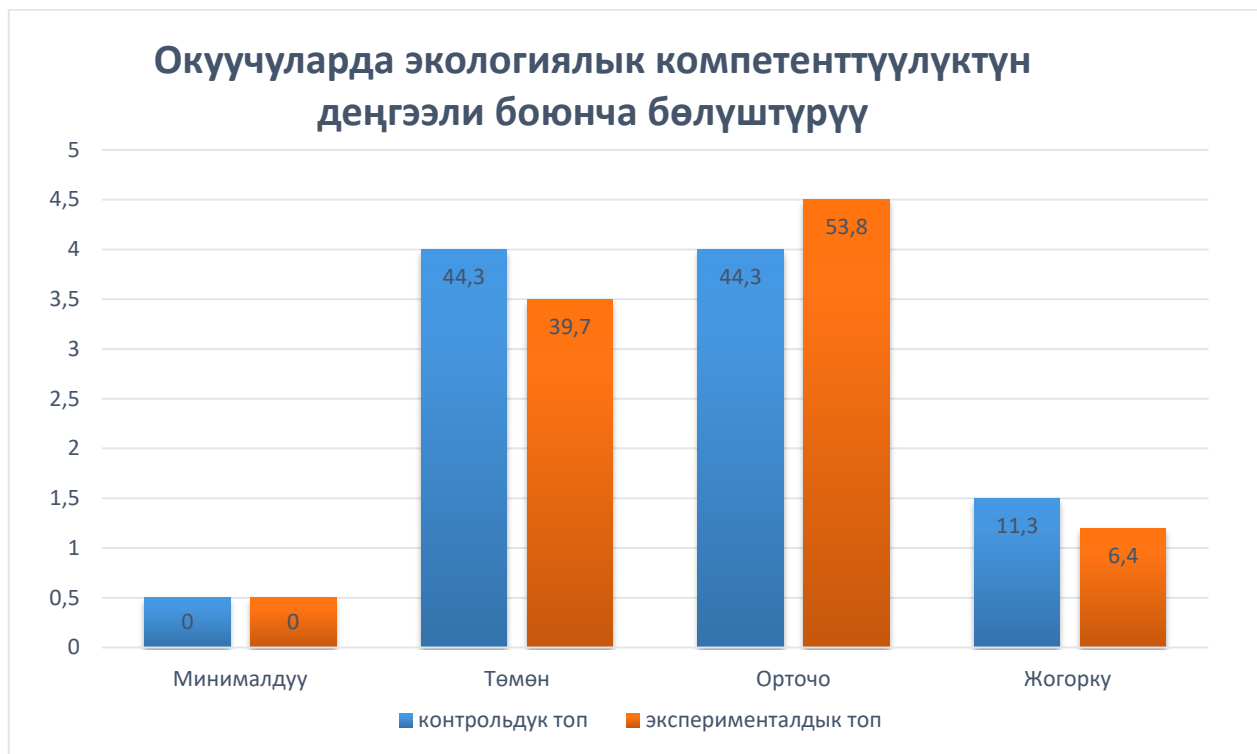
1. Мектептин окуучусу үчүн экологиялык компетенттүүлүктүн ар бир компонентинин көрүнүшүн мүнөздөөчү орточо жыйынтык чыгарылды.

2. Жалпы класс үчүн экологиялык компетенттүүлүктүн ушул компоненттеринин ар биринин өнүгүү деңгээлин мүнөздөөчү орточо балл алынды, бул класста ар бир компоненттин өнүгүү деңгээлин белгилөөгө мүмкүндүк берди. Жалпы эле класстын экологиялык компетенттүүлүгүнүн өнүгүү деңгээли эсептелет. Экологиялык компетенттүүлүктүн калыптануу деңгээлине ылайык статустук мектептердин окуучуларынын рейтингин жүргүзүү үчүн экологиялык компетенттүүлүктүн ар бир компонентин баалоодо минималдуу жана максималдуу упайлардын санын аныктадык.

Таблица 1. – Окуучуларда экологиялык компетенттүүлүктүн көрүнүү деңгээли

	К	Э	Минималдуу		Төмөн		Орточо		Жогорку	
			К	Э	К	Э	К	Э	К	Э

Саны	79	78	0	0	35	31	35	42	9	5
%	100	100%	0	0	44,3	39,7	44,3	53,6	11,3	6,4
	%									

1.-сүрөт. Окуучуларда экологиялык компетенттүүлүктүн көрүнүү деңгээли

Диаграмма изилденген топтордо экологиялык компетенттүүлүктүн минималдуу окуучулары жок экендиги айкын көрсөтүп турат, бул мектептеги билим берүү тутумундагы мугалимдер өз ишин билген, жогорку адис экен билдирип турат. Ошол эле учурда, экологиялык компетенттүүлүгү жогору мектеп окуучуларынын үлүшү өтө эле аз, бул мектеп окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгү жөнүндө билими начар экенин кабар берет. Экологиялык компетенттүүлүктүн орто жана төмөнкү деңгээлиндеги топтор дээрлик бирдей бөлүштүрүлгөн. Мунун себептерин изилдөөбүздө түшүнүүгө аракет кылабыз. “Талдоо” тести жогорку класстын окуучуларын экологиялык иш-аракеттерге түрткөн мотивдерге артыкчылык берүү максатында өткөрүлдү. Натыйжалар диаграммада келтирилген.

Таблица 2. – Жогорку класстын окуучуларынын жаратылышка болгон кызыгуусу

	Контрольдук топ		Эксперименталдык топ	
	Саны	%	Саны	%
	80	100	78	100
Жаратылыш - билим булагы	15	18,7	18	23
Жаратылыш - адам баласынын азыктануу булагы	29	36,2	27	34,6

Жаратылыш - адам баласы үчүн түгөнгүс булак	23	28,7	22	28,2
Жаратылыш - адамдын жан дүйнөсү эс алуучу жай	9	11,2	6	7,6
Жаратылыш - адамдын ден-соолугун чыңдоо жана калыбына келтирүүчү касиетке ээ	4	5	7	8,9

2. – сүрөт. Жогорку класстын окуучуларынын жаратылышка болгон кызыгуусу

Бул көрсөткүч жогорку класстын окуучулары үчүн жаратылыштан алына турган негизги баалуулуктар тамак-аш (контролдук топтун 33,2% жана эксперименталдык топтун 28,2%) курулуш материалдары жана чийки зат (36,2% контролдук топтун жана эксперименталдык топтун 34,6%) тууралуу суроолордун жыйынтыгы. Мектеп окуучуларынын контролдук тобундагы 18,7% дан ашыгы, эксперименталдык тобундагы 23% ы жаратылышты билим алуунун булагы деп эсептешет, ал эми контролдук топтун 11,2%, эксперименталдык топтун 7,6% дан кем эмес окуучулар табиятты руханий жана жан дүйнө баалуулугу, жаратылыштын адамдардын ден соолугуна тийгизген таасирин контролдук топтогу окуучулардын 5%, эксперименталдык топтогу окуучулардын 8,9% туура деп эсептешет. Көрүнүп тургандай, статустук мектеп окуучуларынын көпчүлүгүнүн табиятка болгон керектөө мамилеси жакшы. Жогорку класстын окуучуларынын көпчүлүгү үчүн жаратылышты, адамзат цивилизациясынын жашоосу үчүн керектүү каражаттарды алуунун булагы катары кабылдашат. Жогорку класстын окуучулары адам жөнүндө, экологиялык көйгөйлөр, айрыкча жаратылышта болуп жаткан эволюциялык процесстер жөнүндө билимге муктаж экендигин белгилешти. Бул факт экологияны изилдөөнүн маанилүүлүгүн терең түшүнгөндүгүнүн белгиси. Бул билимдердин жыйындысы академиялык сабактардын, айрыкча биология курстарынын мазмунуна киргизилиши керек. Окуучулар жеке жыргалчылыгына кам көрүүгө гана кызыкдар (өлкөдө иштөө жана үй жаныбарларын багуу), ал эми социалдык экологиялык ишмердүүлүк респонденттердин 3,6% дан ашпаган бөлүгү

үчүн артыкчылыктуу орунду ээлейт. Экологиялык активдүүлүктүн антропоцентристик багыты так байкалган. Буга инсандын жарандык активдүүлүгүнүн көрүнүшү болгон экологиялык митингдерге катышуу деңгээлинин төмөндүгү күбө. Жогорку класстын окуучулары жаратылышка мектеп иштери жана телекөрсөтүү аркылуу тартылат. Акыркы жылдардагы тенденцияларга ылайык, адамдардын табиятка карата жүрүм-туруму барган сайын кызыгууну жаратууда. Мөмө-жемиштердин, козу карындардын жана эс алуунун булагы болгон айлана-чөйрө көпчүлүк мектеп окуучулары үчүн кызыгууну туудурат жана табигый азык-түлүк, курулуш материалдары жана чийки зат булагы катары баалуу болот. Изилдөөчү-педагогдор И.Д. Зверев жана А.Н. Захлебныйдин пикирлерине ылайык, “класстан сырткаркы табият таануучулук иш-чаралардын негизги өзгөчөлүгү - анда балдар теориялык жактан алган билимдерин реалдуу турмушта пайдалана билүү жөндөмдүүлүгүнө ээ болушат. Окуучулар үчүн атайын дары өсүмдүктөрдү өстүрүү менен окуу-тажрыйба иштерин жүргүзүү, атайын табият таануучулук бурчтарды уюштуруу өзгөчө маанилүү экендиги талашсыз”. Бул жүргүзүлгөн тажрыйбалык изилдөө иштердин негизинде төмөнкүдөй жыйынтык чыгарылды:

Изденип алуучу тарабынан алынган олуттуу натыйжалар, алардын илимий жаңычылдыгы жана теориялык мааниси:

- когнитивдик, операциялык, мотивациялык-керектөөчүлүк, баалуулук-мазмундук, компоненттер менен сунушталган, заманбап мектептин тибинде (гимназия) жогорку класстын окуучусунун экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун модели иштелип чыкты;

- статустук мектептердин жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн өнүгүшүнүн критерийлери менен деңгээлдери (репродуктивдик, реконструктивдик, чыгармачылык) аныкталды;

- диагностикалык иштин жүрүшүндө жеке жашоонун кандайдыр бир түпкү максаты умтулууга татыктуу деген ишенимди чагылдырган терминалдык баалуулуктардын динамикасына мониторинг жүргүзүлдү жана анын натыйжасында экологиялык дүйнө таанымдын негизин табиятка субъективдүү мамиле кылуу, аны келечек муундар үчүн сактоо талап кылынды.

Эксперименттик иштин натыйжасында статустук мектептердин жогорку класстын окуучуларынын контролдук тобунда бир катар экологиялык компетенттүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү бир аз жогорулаган. Бирок, алардын баалуулук багыттарында олуттуу өзгөрүү болгон жок. Ал эми эксперименталдык топто басымдуу өзгөрүүлөр болду.

Бул жыйынтыктар статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык аң-сезиминин жана дүйнө таанымдын өнүктүрүүдө, экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууда жүргүзүлгөн эксперименталдык иштердин оң таасирин көрсөттү.

Жалпысынан өлчөөлөрдүн алкагында жүргүзүлгөн эксперименталдык иштердин туруктуу педагогикалык эффективдүүлүгүн айтууга негиз берет. Өлчөөлөрдүн салыштырма талдоосу жогорку класстын окуучуларына экологиялык билим берүүдөгү статустук мектептерге жүргүзүлгөн экологиялык изилдөөлөрдүн баалуу экенин көрсөттү.

Жалпылап айтканда, статустук мектептердин окуучуларынын экология жаатындагы артыкчылыктуу билимдери анализденип, биз иштеп чыккан окутуу жана калыптандыруу программаны ишке ашыруунун натыйжасында статустук мектептердин окуучулары

заманбап адамга болгон муктаждык жөнүндө маалымдуулукка жетишти жана алардын экологиялык компетенттүүлүгү калыптанды деп жыйынтык чыгарууга болот.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Алымбаев, С. Кыргызстандын жаныбарлар дүйнөсүн коргоо. – Фрунзе, 1985. – 36 б.
2. Асаналиев, М.К. Окуучулардын өз алдынчалыгын активдештирүү // Известия ВУЗов. – Бишкек, 2008. – № 1-2. – 98-101-бб.
3. Захлебный, А.Н. Содержание экологического образования в средней школе: теоретическое обоснование и пути реализации / А.Н. Захлебный. – М., 1987. – 389 с.
4. Захлебный, А.Н. Экологическая компетенция – новый планируемый результат экологического образования // Экологическое образование: до школы, в школе, вне школы. – 2007 – № 3. – С. 3-8.
5. Зверев, И.Д. Отношение школьников к природе [Текст] / И.Д. Зверев, И.Т. Суравегина. – М.: Педагогика, 1988. – 128 с.
6. Калдыбаева, А.Т. Эл акындарынын этнопедагогикалык идеяларын жаштарды тарбиялоодо колдонуунун педагогикалык негиздери. – Бишкек, 2007. – 43 б.
7. Кулназаров, Б. Кыргызстандын жаныбарлар дүйнөсү, аларды коргоо жана сарамжалдуу пайдалануу проблемалары. – Ош, 1994. – 166 б.
8. Пономарева, И.Н. Экологическая культура как важная задача экологического образования школьников // Экологическая культура и образование. – 1998. – С. 12-14.
9. Суравегина, И.Т. Система экологического образования в школе: Концепция и модель // Экология, культура, образование. – 1989. – С. 204-210.
10. Токтосунов, А. 7-8 класстар үчүн биология китеби а. – Бишкек, 2006.
11. Хуторской, А.В. Современная дидактика. Теория, методология, практика. – СПб, 2001. – 639 с.
12. Эрмаков, Д.С. Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу. – М., 2009. – 180 б.

References:

1. Alymbayev, S. Protection of the wildlife of Kyrgyzstan. - Frunze, 1985. – 36 P.
2. Asanaliev, M.K. Activation of students' independence // News of universities. - Bishkek, 2008. – No. 1-2. - pp. 98-101.
3. Zakhlebny, A.N. The content of environmental education in secondary school: theoretical justification and ways of implementation / A.N. Zakhlebny. – M., 1987. - 389 p.
4. Zakhlebny, A.N. Environmental competence - a new planned result of environmental education // Environmental education: before school, at school, outside of school. - 2007 – No. 3. – pp. 3-8.
5. Zverev, I.D. The attitude of schoolchildren to nature [Text] / I.D. Zverev, I.T. Suravegina. – M.: Pedagogika, 1988. - 128 P.
6. Kaldybayeva, A.T. Pedagogical foundations of the application of ethnopedagogic ideas of folk poets in the education of youth. - Bishkek, 2007. – 43 P.
7. Kulnazarov, B. Wildlife of Kyrgyzstan, problems of their protection and rational use. - Osh, 1994. – 166 P.
8. Ponomareva, I.N. Ecological culture as an important task of ecological education of schoolchildren // Ecological culture and education. - 1998. – p. 12-14.

9. Suravegina, I.T. The system of environmental education at school: concept and model // Ecology, culture, education. – 1989. – pp. 204-210.
10. Toktosunov, A. Biology book for grades 7-8 A. - Bishkek, 2006.
11. Khutorskoy, A.V. Modern didactics. Theory, methodology, practice. - St. Petersburg, 2001. - 639 p.
12. Ermakov, D.S. Formation of ecological competence of students. – M., 2009. – 180 P.

УДК 371.1: 378.014.242

DOI 10.33514/BK-1694-7711-2023-1(1)-63-68

Алимбеков А., Мырсабек кызы Кулпунай

Кыргыз-Түрк Манас университети, педагогика кафедрасы, педагогика илимдеринин доктору,
профессор,

Кыргыз-Түрк Манас университети, педагогика кафедрасы, магистрант

Алимбеков А., Мырсабек кызы Кулпуна

Кыргызско-Түрецкий университет Манас, кафедра педагогики, доктор педагогических наук,
профессор,

Кыргызско-Түрецкий университет Манас, кафедра педагогики, магистрант

Alimbekov A., Myrsabek kyzy Kulpunai

Kyrgyz-Turkish University Manas, Department of Pedagogy, Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor

Kyrgyz-Turkish University Manas, Department of Pedagogy, master's student

**ГАПЫР МАДАМИНОВДУН НОВАТОРДУК ТАЖРҮЙБАСЫНЫН КООМДУК
ПЕДАГОГИКАЛЫК МААНИСИ
ОБЩЕСТВЕННАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ИННОВАЦИОННОГО
ОПЫТА ГАПЫРА МАДАМИНОВА
PUBLIC PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF GAPYR MADAMINOV'S
INNOVATIVE EXPERIENCE**

Аннотация: Сунушталган макалада чыгаан новатор педагог Гапыр Мадаминовдун Баткен областынын Тажикстан менен чектеш Жаштык айылындагы эксперименталдык гимназияда жараткан алдыңкы тажрыйбаларынын негизги багыттарына баа берилет. Өзгөчө ал тарабынан түзүлүп көп жылдык апробациядан өтүп бүгүн бүткүл Республикада новатордук тажрыйба катары таанылган “Энелер мектебинин” максаты, принциптери, методдору, ыкмалары, кайтарымдуулугу, бүгүнкү күн үчүн актуалдуулугу талдоого алынат.

Аннотация: В представленной статье будет дана оценка основным направлениям передового опыта педагога-новатора Гапыра Мадаминава, созданного в экспериментальной гимназии села Жаштык Баткенской области на границе с Таджикистаном. В частности, будут проанализированы созданная им и прошедшая многолетнюю апробацию цель, принципы, методы, приемы, обратимость, актуальность для сегодняшнего дня “Школы матерей”, признанной сегодня во всей республике инновационной практикой.

Abstract: The proposed article evaluates the main directions of the first experiments of the innovative teacher Gapyr Madaminov, created in an experimental gymnasium in the village of